

НОВІ ВІДКРИТТЯ І ЗНАХІДКИ

МОДЕЛЬ ПЕЧІ З ТРИПІЛЬСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ БЕРЕЗІВКА

Е. В. ОВЧИННИКОВ

Свідченням високого рівня духовної культури трипільського суспільства є знахідки святилищ, вівтарів, посудин зі складним космогонічним орнаментом, зоо- та антропоморфної пластики, моделей жител, санок та ін. Одна з моделей була знайдена під час розкопок поселення поблизу с. Березівка Гайворонського району Кіровоградської області. Це багатощарове поселення трипільської культури етапу VI відкрито В. М. Даниленком у 1956 р.¹ У подальшому пам'ятка досліджувалась В. П. Цибесковим², ним же виділені шість періодів існування поселення. У 1989 році на цьому поселенні відновлені охоронні розкопки експедицією Інституту археології АН України під керівництвом О. В. Цвек.

За роки дослідження виявлені одно- та двоповерхові наземні глинобитні житла, землянки, господарські ями. Одержано значний археологічний матеріал, який свідчить про самобутність пам'ятки. Виявлено велику кількість предметів ритуального призначення: жертвні столики, посудини зі смисловим орнаментом, антропоморфні статуєтки.

Своєю унікальністю виділяється знахідка, яку можна трактувати як модель печі. Виявлена вона була 1990 року під час розкопок ділянки № 2. Це керамічний, порожній всередині предмет підковоподібної форми довжиною 10, шириною 9,5 і висотою 6 см (рис. 1). Виконаний із тонкоструктурної глини з домішками дрібнозернистого піску. Декор моделі характерний для всього керамічного комплексу Березівського поселення. Добре зашліфована, рожево-палевого кольору поверхня прикрашена канелюрами в поєднанні з зубчастим штампом. В орнаменті передньої та задньої частин моделі присутні кілька заглиблених ліній, що утворюють типовий для знахідок із Березівки візерунок — трикутник з прокресленими всередині лініями.

Челюсті печі мають форму зрізаного овалу (ширина 6, висота 3 см.). Перед ними розташований невеликий майданчик з виступаючим бортиком. Лицевий бік увінчаний зооморфними виступами у вигляді ріжок. Зооморфізм характерний для багатьох культових предметів. Подібні риси ми спостерігаємо на моделях храмів із Ворошилівки і Кашиарелі та житла із Росоховатки.

Ніби виростаючи, виступають із корпусу моделі на приблизно однаковій відстані один від одного чотири вертикальні стовпчики з насічками. Від кожного стовпчика розходяться, утворюючи орнамент у вигляді перевернутої «ялинки», канелюри, які комбінуються з прямокутним зубчастим штампом. Навершя стовпчиків мають чашеподібну форму. «Рєбра» з насічками, що з'єднують стовпчики, підкреслюють склепіння печі, у центрі якого розташований дещо більший чашеподібний виступ. Склепіння печі декороване спіраллю, виконаною круглим зубчастим штампом. Поверхня нижньої та внутрішньої частин моделі не орнаментована.

Найближчим аналогом березівської є модель печі із Слатіно (Болгарія), знайденої в долині р. Струма в Софійській області і опублікованої у 1984 р. Ст. Чохаджієвим³. Вона дещо більша за розмірами (довжина 17, ширина 10,7, висота 11,2 см.) і має прямокутну форму (рис. 2). На лицевому боці, покритому червоною вохрою, розташовано челюсті печі овально-чотирикутної форми. Перед челюстями виступає низький майданчик без бортика, такий же, як і в побутовій печі, виявленої на поселенні. На майданчику перед отвором нанесені п'ять місяцеподібних мотивів. По чотирьох кутах плаского даху розташовано чотири антропоморфні голівки, одна з яких була відбита. Схематично, зашипом оформлені ніс, вуха. Очі передані заглибленнями. Антропоморфні зображення такого типу характерні для Західної Болгарії і перегукуються з пластиком

© Е. В. ОВЧИННИКОВ, 1994

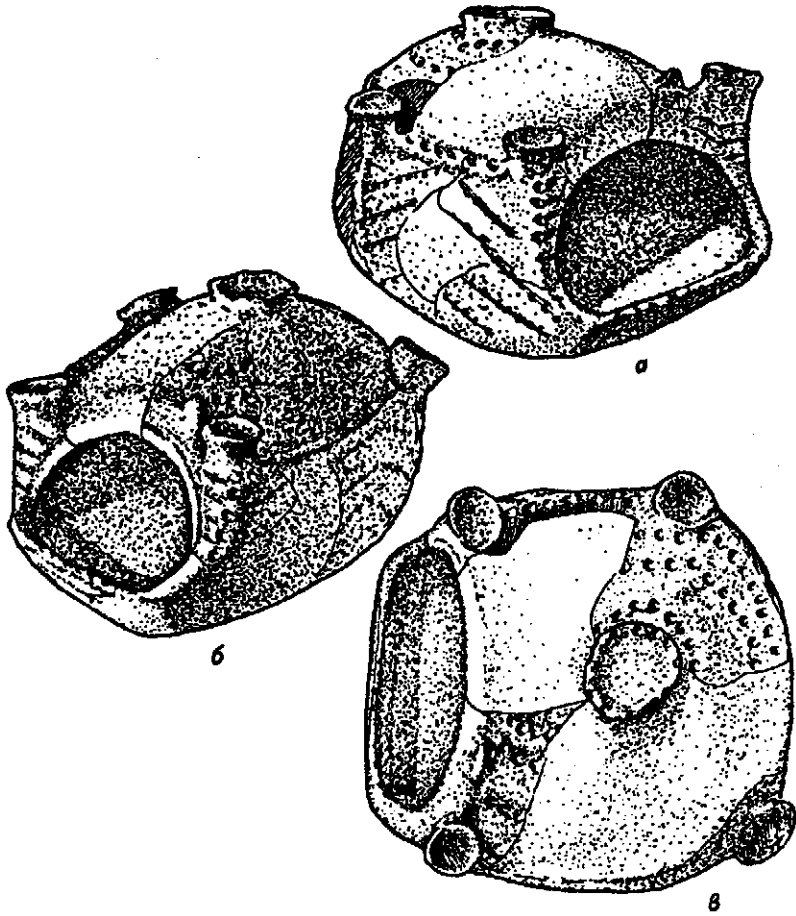

Рис. 1. Модель печі із Березівки.

неолітичної культури Вінча⁴. Бокові, верхня, нижня і задня стінки орнаментовані візерунком, виконаним заглибленими лініями.

Більшість деталей модельок із Березівки і Слатіно близькі за формою та змістом. У міфологічному мисленні піч має жіночу символіку. Це підтверджується реальним її функціонуванням, а також пофарбуванням вохрою челюстей моделі печі із Слатіно. Необхідно вказати на чотирихчастність орнаментальної композиції обох моделей, пов'язану з уявленням древніх про чотири стадії, через котрі проходить кожне окреме життя: народження, зростання, деградація, смерть; або інший варіант: народження, життя, смерть, відродження. На думку В. Ніколова, антропоморфні зображення моделі із Слатіно передають ідею переродження душі померлих предків через жіночу утробу у нове тіло⁵.

Подібні зображення, але виліплені з тіста чи хлібної м'якушки, могли заповнювати чашеподібні заглиблення на стовпчикках березівської моделі і, можливо, мали схоже змістове навантаження.

Обидві моделі мають зооморфні риси. Якщо зооморфізм моделі з Березівки досить схематичний, то на моделі із Слатіно ми бачимо цілком реалістичне зображення тварини, як вважає Ст. Чо-хаджієв, змії⁶. Верх березівської моделі також прикрашений знаком змії, яка згорнулася у клубок, — спіраллю. Культ змія-змії у різних варіаціях характерний світогляду жителів Березівського поселення⁷. Приймавши до уваги вищевка-

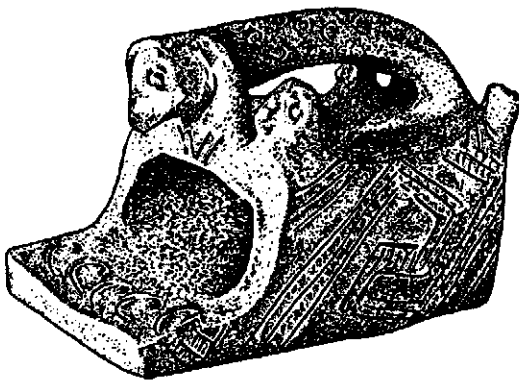

Рис. 2. Модель печі зі Слатіно.

зані роздуми про трактування образу печі в давній міфології, можна припустити, що змії, зображені у верхній частині обох моделей, виступають тут у ролі охоронниць жіночого лона. Подібні сюжети ми спостерігаємо на численних трипільських статуетках, де плодоносну утробу також оберігає спіраль-змія.

Тема родючості пронизує все релігійно-містичне уявлення носіїв трипільської культури і виражається вона, головним чином, через жіноче життєве начало. Земля ототожнювалась з жінкою, вагітність — з визріванням зерна в ґрунті, дощ, що окроплює посіви, — з материнським молоком. Суттєву роль відігравав культ добрих змії, що впливали в глибині земляних шарів на родючість ґрунту і зв'язаних з небесною вологою⁸. Кульмінаційний момент — урочисте випікання хліба із свіжообмолоченого зерна був рівнозначним родам жінки. Він супроводжувався магічними заклинаннями, обрядами і був пов'язаний, у першу чергу, з піччю — священним, шанованим місцем у трипільському житті.

У цьому зв'язку заслуговує на увагу святилище, розкопане М. Л. Макаревичем у Сабатинівці II — ранньотрипільському поселенні того ж регіону, що й Березівка⁹. Це своєрідний будинок, зв'язаний з випічкою ритуального хліба. Тут були знайдені піч, вівтар, залишки глиняного «рогатого трону», зернотерки, жіночі глиняні статуетки, залишки посудини з рельєфним зображенням чотирьох жіночих грудей, курильниці, посудини з кістками бика та слідами вогню. Т. Г. Мовша вважає, що обряд виконувався сімома жінками: п'ятеро розтирали зерно та місили тісто, одна підтримувала вогонь і випікала хліб, а сьома сиділа на «троні» та керувала обрядом¹⁰.

Модель із Березівки містить у собі глибокий пласт ідейних уявлень давніх землеробів. Орнаментальну композицію із «стовпчика», від якого розходяться лінії зубчастого штамплу (рис. 1, а, б) можна трактувати як міфологічне «дерево життя»¹¹. Чотири «дерева», які символізують стадійність та циклічність життя, в поєднанні з темою родючості розкривають картину світу і будову Всесвіту в розумінні трипільців. На виростаючих із материнського лона землі чотирьох деревах-стовпах спочиває купол неба (склепіння печі). Небесний змії — охоронець дощових злив і вірний страж¹², звивається навколо центрального виступу із сакральним чашеподібним заглибленням на честь верховного, можливо, жіночого божества.

Цілком ймовірно, що знахідка із Березівки є моделлю печі для випікання ритуального хліба і сама грала певну роль при здійсненні урочистих обрядів, пов'язаних із святкуванням урожаю. Гадаємо, що більш повне пояснення цьому загадковому предметові дасть вивчення всього керамічного комплексу поселення, розкопки якого продовжуються.

Примітки

¹ Даниленко В. Н. Неолит Побужья и сложение трипольской культуры // КСИА АН УССР.— Киев, 1960.— Вып. 9.— С. 3—9.

² Цыбесков В. П. Некоторые итоги исследования Березовского поселения // Материалы по археологии Северного Причерноморья.— Одесса, 1971.— Вып. 7.— С. 187—192.

³ Чохаджиев Ст. Археологические данни за календар в начало на каменномедната епоха // Археология.— София, 1984.— XXVI, 2—3.— С. 1—6.

⁴ Васић М. Преисториска Винча III.— Београд, 1936.— Табл. LXXXIX 370, CVI 500a, CXVIII 550a, CXXVIII 595; Galovic R. Predionica. Neolitsko nasel je rod Pristine.— Metohije, 1959.— Tab. 84 7.

⁵ Николов В. Модельт на пещ от Слатино: опит за интерпретация // Археология.— София, 1990.— XXXIII, 2—3.— С. 32—38.

⁶ Чохаджиев Ст. Вказ. праця.

⁷ Цвек О. В. Релігійні уявлення населення Трипілья // Археология.— К., 1993.— № 3.— С. 85—87.

⁸ Рыбаков Б. А. Космогония и мифология земледельцев энеолита // СА.— 1965.— № 1.— С. 35, 36; Рыбаков Б. А. Язычество древних славян.— М.: Наука, 1987.— С. 170—172; Цыбесков В. П. Обряд «поіння землі» та культ місяця в ідеологічних уявленнях трипільських племен // Археология.— К., 1984.— В. 57.— С. 17—20.

⁹ Макаревич М. Л. Об идеологических представлениях трипольских племен // ЗОАО.— Одесса, 1960.— 1(34)— С. 291, рис. 1.

¹⁰ Мовша Т. Г. Святилища трипольской культуры // СА.— 1971.— № 1.— С. 202.

¹¹ Топоров В. Н. Древо жизни // Мифы народов мира.— 1987.— Т. 1.— С. 396—398.

¹² Даниленко В. Н. Энеолит Украины.— К., 1974.— С. 24; Збеневич В. Г. Дракон в изобразительной традиции культуры Кукутени-Триполье // Духовная культура древних обществ на территории Украины.— К., 1991.— С. 20.